

ԳԱԼԻՖՈՐՆԻՈՅ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ

Լոս Անճելըսի Գալիֆորնիոյ համալսարանի (Իւ. Սի. Էլ. Էյ.) արդի հայոց պատմութեան ամպիոնի վարիչ Փրոֆ. Ռիչըրտ Յովհաննէսեանը իր կազմակերպած «Պատմական Հայաստանի նահանգներն ու քաղաքները» շարքին տասնհինգերորդ ֆննարկումը նուիրած էր Երուսաղէմին: Ինչպէս յայտնի է, շարքին առաջին 12 գիտաժողովները նուիրուած էին Արեւմտեան Հայաստանի եւ արդի Թուրքիոյ մնացեալ տարածքներու հայաշատ վայրերուն՝ Վան-Վասպուրականէն մինչեւ Պոլիս եւ Իզմիրէն մինչեւ Սեւ Մով: 2000էն ի վեր, փրոֆ. Յովհաննէսեանի խմբագրութեամբ արդէն հինգ հատորներ լոյս տեսած են՝ Վան-Վասպուրականի (2000), Բաղէշ-Տարօնի (2001), Խարբերդի (2002), Կարինի (2003) եւ Սեբաստիոյ (2004) նուիրուած:

Նախորդ երկու գիտաժողովները նուիրելով Նոր Զուղայի եւ Իրանի հայկական միւս համայնքներուն, շարքը արդէն սկսած էր անդրադառնալու Հայաստանէն դուրս շրջաններու: Նոյեմբեր 6-7ին գիտաժողովը, որ կը վայելէր Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեանի պատուոյ նախագահութիւնը, Իւ. Սի. Էլ. Էյ. ի ալ միաւորներու (Միջին Արեւելի Ուսմանց Կեդրոնի, Եւրոպական ու Եւրասիական Ուսմանց Կեդրոնի եւ Միջազգային Հիմնարկի) եւ Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց Սանուց Միութեան հովանաւորութիւնը ունէր նաեւ:

Շաբաթ, Նոյեմբեր 6

Առաւօտեան 9.30ին, երբ փրոֆ. Յովհաննէսեան գիտաժողովը կը բանար իր ներածական խօսքով, համալսարանի Գիտութեան 450 հոգինոց սրահը ծայրէ

ծայր լեցուն էր:

Նինա Կարսոյեան (Նիւ Եորք) առողջական պատճառներով չկարենալով ներկայ ըլլալ, իր գեկուցումը կարդացուեցաւ Սերնիօ Լափորթայի կողմէ: Նիւթը Է. դարու «Վասն վանօթից» գործն էր, գրուած՝ Անաստաս Վրդ. Ակոռեցիի կողմէ: Հոս նշուած է, թէ ան այցելած է 70 հայ եւ աղուանական վանքեր կամ համայնքներ: Զեկուցողը այս վկայութիւնը կապեց յունական աղբիւրներու եւ հնագիտական պեղումներու բերած տեղեկութիւններուն, ցոյց տալով, որ տեղեկութիւնը կեղծիք չէ, որքան որ հետագայ դարերուն գրիչներու յաւելումներ կատարուած ըլլան:

Ճոն Գարսուէլ (Մալակա, Սպանիա) զանազան մանրամասներով համեմատ գեկուցում մը կարդաց Երուսաղէմի հայկական խճանկարներուն մասին, որոնցմէ 2000 մոյշ նկարագրած է 13 տարուան տփնաջան աշխատանքէ ետք, զանոնք հրատարակելով երկհատոր աշխատութեամբ մը (1972): Ան յայտնաբերած է երկու ժամանակագրութիւններ, որոնք ԺԸ. դարու սկիզբի Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի դէպքերը արձանագրած էին:

Նախկին սաղիմահայ Աբրահամ Թերեան (Ս. Ներսէս ընծայարան, Նիւ Եորք) անդրադարձաւ Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագրական հաւաքածոներուն, որոնք 11 հատորներով ցուցակագրուած են Նորայր Արք. Պողարեանի կողմէ եւ կը հասնին 3900 միաւորներու:

Յաջորդ նիստին, ուրիշ նախկին սաղիմահայ մը՝ Հայկ Գրիգորեան (Լոս Անճելըս) որ Երուսաղէմի Պատրիարքարանին զօրակցող կազմակերպութեան մը նախագահն է, որպէս նիւթ ընտրած

էր պատրիարքական յաջորդութեան վերականգնումը:

Գլօտ Մութաֆեանի (Փարիզ-Նորտ համալսարան, Փարիզ) զեկուցումը՝ «Հայ իշխանները եւ երուսաղէմի թագաւորներ ԺԲ.-ԺԳ. դարերուն», ըստ էութեան նուիրուած էր Կիլիկիոյ հայ իշխանութիւններուն, որոնք ամուսնութեան շնորհիւ դարձան երուսաղէմի թագուհիներ (Արտա, Մորփիա, Մելիսանտ): Մութաֆեանի համաձայն, Մելիսանտի հնարաւոր հանդիպումը Գրիգոր Գ. Պաղարուտի Կաթողիկոսին հետ (1141) Ս. Յակոբեանց վանքի վերաշինութեան պատճառը կրնայ եղած ըլլալ: Զեկուցումը նաեւ անդրադարձաւ Հեթում թագաւորին վերագրուած գաւազանին, թէեւ վերջնական փաստ չկայ անոր պատկանելիութեան մասին: Աւելի հաւանական է, որ Հեթում Բ.ի պատկանած ըլլայ, եթէ հաստատուի, որ 1299ին ան երուսաղէմ մտած է որպէս դաշնակից մոնղոլներուն:

Սերբիո Լափորթա (Երբայական համալսարան, երուսաղէմ) անդրադարձաւ Մեծ Հայքի եւ երուսաղէմի Պատրիարքարանի յարաբերութիւններուն (ԺԳ. դար):

Յետմիջօրէին սկսաւ Ռոպրթա Էրվայնի (Ս. Ներսէս Ընծայարան, Նիւ Եորք) զեկուցումով երուսաղէմի ամենէն ուշագրաւ դէմքերէն մէկուն՝ Գրիգոր Պարոնտէր Պատրիարքի մասին (1613-1645): Իր անունը կապուած է շրջանի մը, երբ Օսմանեան կայսրութիւնը ճգնաժամի մէջ էր, իսկ այդ ճգնաժամը նաեւ զգալի էր հայոց եւ, բնականաբար, երուսաղէմի մէջ: Ծագումով Գանձակեցի, Գրիգոր Պարոնտէր լայն գործունէութիւն ծաւալած է նախֆան եկեղեցական ձեռնադրութիւնը: Անոր շնորհիւ, 1610ին պատրիարքարանի մեծ պարտքը փակուեցաւ՝ Վանէն, Նոր Զուղայէն, Հալէպէն, քայց նաեւ Ամիտէն,

Ուրֆայէն, Պիթլիսէն գրեթէ մրցակցութեան հասնող նուիրատութիւններու շնորհիւ: Իր 32ամեայ շրջանին, Գրիգոր Պարոնտէր ընդլայնեց հայոց ներկայութիւնը երուսաղէմի մէջ՝ նոր կալուածներու ձեռքբերումով, հանգանակութեամբ, ուխտագնացութիւններու կազմակերպութեամբ: Իր անձնական օրինակով հոգեւոր մթնոլորտը վերականգնեց վանքէն ներս, իննը ժամուան աղօթքը հաստատելով: Ամուրի կիներու եւ այրիներու զոյգ համայնքներ ալ ստեղծեց: Դժբախտաբար, իր մահուան յաջորդող քանի մը տասնամեակներուն իր ամբողջ գործունէութիւնը կորուստի մատնուեցաւ՝ ներքին պառակտումներու, մրցակցութեան եւ զանազան գալթակողութիւններու պատճառով:

Այդ շրջանին մասին հայերէն լեզուով խօսեցաւ Ալբերտ Խառատեան (Գիտութիւններու Ակադեմիա, Երեւան), անդրադառնալով ԺԷ. դարու երկրորդ կէսի հայ-յունական յարաբերութիւններուն, որոնք կապուած են թէ՛ կալուածային պատկանելիութեան եւ թէ՛ եկեղեցական (Ծուգատիկի նշումը) վէճերու:

Քրիստինա Մարաննի (Ուիսթրնսիմի համալսարան, Մատիսըն) արուեստաբանական վերլուծում մը կատարեց, անդրադառնալով 1894ին Դամասկոսի դրան մօտ յայտնաբերուած Զ. դարու հայկական խճանկարներուն, որոնց կենդանական տարբեր պատկերները վերլուծելով, որոնք որոշ ընդհանրութիւններ ունին յունական եւ հրէական խճանկարներու հետ, զանոնք կապեց մահուան ծիսակատարութեան հետ:

Յաջորդ նիստին, Էմմա Կոստանդեան (Գիտութիւններու Ակադեմիա, Երեւան) դարձեալ հայերէնով խօսեցաւ Խրիմեան Հայրիկի

եւ Երուսաղէմի կապին մասին: 1852ին եկեղեցականը Երուսաղէմ այցելած ու գրած է «Հրաւիրակ երկրին Աւետեաց» չափածոյ գործը, Պոլսոյ Պատրիարք ըլլալու շրջանին նամակագրական կապի մէջ եղած է Երուսաղէմի Պատրիարքին հետ, իսկ 1890ին թրքական կառավարութեան կողմէ աֆտորուած է հոն, ուրկէ ելած է 1892ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրուելու ժամանակ:

Ռուպրթ Գրիգորեան (Ճորն Ուաշինկթըն համալսարան, Ուաշինկթըն) իր գեկուցումով արդէն մտաւ Ի. դար, խօսելով հայ կամաւորական շարժումին եւ Հայկական Լեգէոնին կազմակերպութեան մասին, որ սատարեց Պաղեստինի ազատագրումին Օսմանեան տիրապետութեանէն, յատկապէս՝ Արարայի ճակատամարտին: 1988-1991ին իր Հայաստան կեցութեան ընթացքին, ան նշմարած էր, թէ Արցախի ազատագրումին մեկնող ֆետայիները իրենց կարգին ներշնչուած են նաեւ կամաւորական շարժումի օրինակէն, որ իրենց փոխանցուած է Մուսա Տադի ներգաղթած վերապրողներէն:

Վահրամ Շէմմասեան (Գալիֆորնիոյ Նահանգային համալսարան, Նորթ-րիմ) թիւերով ու փաստերով յագեցած գեկուցում մը տուաւ, անդրադառնալով Մեծ Եղեռնի մահուան կարաւաններէն Պաղեստինի մէջ վերապրած շուրջ 4000 հայերու ճակատագրին, որոնք անգլիական գրաւումի վաղորդայնին փոխադրուած էին Փորթ Սալտի գաղթականը մինչեւ 1919ի աշունը, երբ վերադարձան իրենց ծննդավայրը:

ԿԻՐԱԿԻ, ՆՈՅԵՄԲԵՐ 7

Կիրակի, Նոյեմբեր 7ին, ժամը 1.30ին, գիտաժողովը վերսկսաւ Վարդան Մատթէոսեանի (Տէր Սալվատոր համալսարան, Պուէնոս Այրէս, եւ Յովնանեան վարժարան, Նիւ Ճըրզի) գեկուցումով, որ նուիրուած էր Ի.

դարու Երուսաղէմի «ոսկեդար»-ու (1921-1939) երկու մղիչ դէմքերուն՝ Պատրիարքներ Եղիշէ Դուրեանին եւ Թորգոմ Գուշակեանին: Ան նախ անդրադարձաւ Արմաշի դպրեմանքի ստեղծումին ու պատմութեան, քանի որ հոն Դուրեան երկար տարիներու տեսուչ եւ ուսուցիչ եղած է, իսկ Գուշակեան անոր աշակերտն ու յաջորդը դարձած: Անոնց Երուսաղէմեան շրջանը ձգտած է ու յաջողած՝ Արմաշի աւանդները վերականգնելու, Երուսաղէմը վերածելով այդ ժամանակաշրջանի Հայոց եկեղեցւոյ սփիւռքեան հոգեւոր ու մշակութային գլխաւոր կեդրոնին, ուր Յակոբ Օշականի եւ Շահան Պէրպէրեանի պէս դէմքեր, հոյլ մը աշակերտներ դաստիարակած են:

Դիմելով արխիւային ու գրաւոր զանազան աղբիւրներու, սաղիմահայ Պետրոս Տէր Մաթոսեան (Գոլումպիա համալսարանի տոքթորայի ուսանող, Նիւ Եորք) Պաղեստինի հայերու 1917-1948ի շրջանի պատմութիւնը ներկայացուց, ուր անոնց թիւը 3000էն 15000ի բարձրացած էր արաբ-խսրայէլեան 1948ի պատերազմի նախօրեակին: Ան համայնքին ծնունդ տուող քաղաքական ու տնտեսական գործօնները քննարկեց, կազմակերպական ու կրթական համակարգին ստեղծումը ուրուագծելով:

Ուրիշ սաղիմահայ մը, «Արմինիըն Օպերվլըր» անգլիատառ շաքաթաթերթի խմբագիր Օշին Քէշիշեան (Կլենտէյլ Գոլէն, Լոս Անճելըս) անդրադարձաւ Երուսաղէմի գրական կեանքին, թուելով ու նկարագրելով տարբեր դէմքերու գործունէութիւնը (Դուրեան, Օշական, Պէրպէրեան, Եղիվարդ, Շէն-Մահ, Անել, Վահրամ Մավեան եւ ուրիշներ):

Նուրիթ Քենան-Քետար (Թէլ Ավիւի համալսարան, Իսրայէլ) չէր

կրնար գիտաժողովին ներկայ գտնուիլ, բայց տեսագրուած ելոյթով մը ներկայացուց Երուսաղէմի հայկական խեցեգործութեան ամանդութիւնը, որ Քէօթահիայէն անցած է հոն՝ Պալեան, Գարագաշեան եւ Օհաննէսեան ընտանիքներու միջոցաւ, որոնք սկիզբը միասին աշխատեցան, մինչեւ 1922, եւ ապա իրենց սեփական ուղին ընտրեցին:

Վերջին նիստով, ներկաները ուղղակի այսօրուան իրավիճակին ծանօթացան: Սիլվա Նաթալի-Մանուկեան (Իւ. Սի. էլ. էյ.) ներկայացուց Պատրիարքարանի «Կիւլպէնկեան» Մատենադարանի վերականգնումի նախագիծը, որ 1995էն ի վեր ընթացքի մէջ է եւ ներկայիս, նորոգումներու հետեւանով, փակ է:

Գէորգ Հինդլեան Քրիստոնէական Ժառանգութեան Ուսումնասիրութեան Հիմնարկ, (Երուսաղէմ) իրբեւ զեկուցումի նիւթ ունէր «Երուսաղէմի եւ Սուրբ Տեղեաց հայերու պատմագրութեան նոր ուղղութիւններ»: Սակայն, առանց անդրադառնալու անոր, սկիզբէն տրամադրութիւն յայտնեց ժողովուրդին հետ ասուլիսի մէջ մտնելու՝ Երուսաղէմի հայոց ներկայ իրավիճակին մասին, ըսելով. «Երուսաղէմի հայկական թաղամասին մասին շատ նակատագրական խնդիր մը կը դիմագրաւենք: Յառաջիկայ 10 տարիներուն բանակցութիւններ տեղի պիտի ունենան: Միջազգային փաստաբան մը պէտք է գործի լծել Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու համար»:

Քննարկումը փրոֆ. Յովհաննէսեանի կողմէ պահ մը ընդհատուեցաւ, թոյլ տալու համար, որ վերջին զեկուցող՝ Սօսի Անտէզեան (Գիտական Հետազօտութեան Ազգային Կեդրոն, Փարիզ, եւ ֆրանսական Հետազօտութեան Կեդրոն, Երուսաղէմ), ներկայացնէր անոր առնչուող իր նիւթը՝

«Երուսաղէմի կեդրոնական դերը աշխարհի հայերուն համար»:

Իր եզրափակիչ խօսքին մէջ փրոֆ. Յովհաննէսեան յայտարարեց, թէ այս շարքը պիտի ընդհատուի յառաջիկայ Ապրիլին, քանի որ Մեծ Եղեռնի 90ամեակին առիթով, ան պիտի կազմակերպէ այդ նիւթին նուիրուած միջազգային գիտաժողով մը, որ իր կողմէ չորրորդը պիտի ըլլայ (առաջին երեքին հատորները արդէն հրատարակուած են) եւ որ տեղի պիտի ունենայ Ապրիլ 2-3ին Իւ.Սի.էլ.էյ.ի մէջ:

Աւելցնենք, որ գիտաժողովին մասնակիցները Ուրբաթ երեկոյեան հիւրասիրուած էին Սրբոց Թարգմանչաց Սանուց Միութեան կողմէ, իսկ Շաբաթ երեկոյեան՝ Հայ Կրթական Հիմնարկութեան անդամներէն Ալեք Պաղտասարեանի բնակարանին մէջ:

Գիտաժողովէն ետք, մասնակից զեկուցողներ, ուրիշ հրաւիրեալներու կարգին, ներկայ գտնուեցան համալսարանի «Չարլզ Եանկ» սրահին մէջ Հայագիտական Ուսման Ընկերութեան (Society for Armenian Studies) 30 ամեակին նուիրուած ընդունելութեան, որ կազմակերպուած էր մեծաբելու համար անոր հիմնադիրները՝ Տիգրան Գուլումեան, Ռիչըրտ Յովհաննէսեան (միակ ներկան), Նինա Կարսոյեան, Ռոպրթ Թօմսըն եւ Աւետիս Սանեան (մահացած): Չեռնարկին հանդիսավարութիւնը՝ անգլերէն եւ հայերէն, կատարեց համալսարանի Նաբեկացիի անուան գրականութեան ամպիոնի վարիչ Փիթըր Գաուին:

Խօսք առին Ռիչըրտ Յովհաննէսեան, Ընկերութեան նախագահ Պարլօ Տէր Մկրտիչեան եւ ուրիշներ: Կարդացուեցան բացակայ հիմնադիրներու կողմէ ուղղուած նամակներ:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ